

Zehra BİŞKİN GEMİCİOĞLU

Doktora Öğrencisi,

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

PhD student,

Ankara Social Sciences University, Institute of Social Sciences

Ankara, Türkiye

Zehra71biskin@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3401-0429

ROR ID: <https://ror.org/025y36b60>

Kur'ân-ı Kerim'de Hâl Olarak İ'râblanan Kelimelerin İncelenmesi (Bakara Sûresi İlk 50 Âyet Örneği)

Examination of the Words Indicated by the Adverb (Hal) in the
Qur'an (an Example of the First Fifty Verses of Surah Al-Baqarah)

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 14 Ekim 2023 / 25 October 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Aralık 2023 / 24 December 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Aralık 2023 / 30 December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu

ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed

while carrying out and writing this study and that all the sources used

have been properly cited (Zehra BİŞKİN GEMİCİOĞLU).

Atıf | Citation

Bişkin Gemicioğlu, Zehra. "Kur'ân-ı Kerim'de Hâl Olarak İ'râblanan

Kelimelerin İncelenmesi (Bakara Sûresi İlk 50 Âyet Örneği)".

Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi 5 (Aralık 2023), 213-242.

DOI: 10.61216/darulhadisdergisi.1375985

Telif Hakkı | Copyright

(CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme

Double anonymized - Two External

Etik Bildirim | Complaints

darulhadis@karatekin.edu.tr

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır.

İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by Turnitin.

No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

Çankırı Karatekin Üniversitesi Darülhadis İslam Araştırmaları Merkezi

Çankırı Karatekin University Darulhadis Islamic Studies Center

Finansman | Grant Support

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

The author(s) acknowledge that they received no external funding in

support of this research.

Bu makale Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanan "İ'râb Kavramı ve Bakara Suresi 1-50. Âyetlerinin İ'râbı" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

This article is produced from the master's thesis titled "The Concept of I'râb and Surah Al-Baqara 1-50" presented in Social Sciences Institute at Kırıkkale University

Öz

Bu araştırmada, Bakara sûresinin ilk 50 âyetinde hal olarak konumlandırılan kelimeler incelenmiştir. Araştırma esnasında incelenen söz konusu kelimelere ilişkin İ'râbü'l-Kur'an kaynaklarında farklı gramatik yorumların da olduğu gözlemlenmiştir. Tesbit edilen değerlendirmeler; tümdengelim, karşılaştırma ve açıklama yöntemiyle ele alınmış ve okuyucunun bilgisine arz edilmiştir. Bu çalışmada öncelikle i'râbın tanımı, önemi, i'râb - Kur'an ilişkisi, i'râb- nahiv ve i'râb- lahn konusuna değinilmiş, hâl kavramı incelenmiş ve i'râbın tarihsel sürecine dikkat çekilmiştir. Daha sonra ayetlerin Arapça metni ve mealine bütün olarak yer verilip, ilgili kelimenin farklı i'râb yorumlarına değinilmiştir. Araştırma neticesinde; belli bir ögenin nahiv yönünden başka şekillerde tahlil edilmesinin mümkün olabileceği ve bunun, farklı manalara ulaşmada önemli bir metot olduğuna dikkat çekilerek i'râb bilgisinin, doğru anlamın tespitindeki rolüne işaret edilmiştir. Zira İslâmî ilimlerde temel amaç, Kur'an'ın mesajının en doğru şekilde anlaşılmasıdır. Ayetlerde farklı i'râb vecihlerinin olması anlamı etkilemektedir. Bu sebeple Kur'an'ın doğru anlaşılması için özellikle iyi derecede i'râb bilgisine ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Kur'an, Bakara Suresi, nahiv, i'râb, hâl.

Examination of the Words Indicated by the Adverb (Hal) in the Qur'an (an Example of the First Fifty Verses of Surah Al-Baqarah)

Abstract

This research discusses the words used in the first 50 verses of Surah Al-Baqarah. It was noted that there are different grammatical interpretations of the words examined in the sources of parsing (i'râb) of the Qur'an during the research. The specific evaluations were discussed in deduction, comparison, and interpretation. In this study, first, the definition of parsing, its importance, the relationship between parsing is expressed and then other issues concerning its importance, the relationship between parsing in the Qur'an, negative parsing, and parsing, and the study of the concept of parsing and attention are revealed. The historical process of parsing is also examined. Then, the Arabic text and meaning of the verses are revealed in their entirety, and the various grammatical interpretations of the relevant words are mentioned. As a result of the research, the role of i'râb knowledge in determining the correct meaning was pointed out by drawing attention to the fact that it is possible to analyze a certain element in different ways in terms of grammar and that this is an important method in reaching different meanings. The role of knowledge of parsing in determining the correct meaning is also emphasized. Giving that the primary purpose of Islamic sciences is to understand the message of the Qur'an in the most accurate way. The presence of different forms of parsing in the verses affects the meaning. For this reason, a good knowledge of parsing is needed to understand the Qur'an correctly.

Keywords: Arabic, the Qur'an, Al-Baqarah, Nahaif, Parsing, i'râb, Grammar, Hal.

Giriş

İslam'ın Hz. Peygamber lisaniyla anlatıldığı dili Arapçadır. Bu sebeple Müslüman toplumlar onu bilmek ve öğrenmek istemiştir. Temel İslami bilimlere vâkıf olmanın şartı ona hakim olmaktan geçmektedir. Bu hakimiyet için de i'râb bilgisine ihtiyaç vardır.

Alimlerin çoğu i'râb yapılmadan dilde anlamın yanlış anlaşılabilceğini bunun için de bu ilmin çok önemli olduğunu belirtmişlerdir.¹

Ayetlerin i'râbtan ayrı olarak düşünülmemesi, eski sözlü ve yazılı Arap kültüründe i'râbın olması gibi durumlar i'râbın gerekliliği görüşünü ön plana çıkarmaktadır.² Arap olsun olmasın birçok din alimi i'râb kavramı ile çokça ilgilenmiştir. Bu kavramı yok sayarak yapılan çalışmaların hatalı olacağı düşünülmektedir. Özellikle tefsir ilminde i'râbtan bağımsız bir çalışma yapılabilmesi mümkün olmayabilir.³ Bununla beraber bazı alimler i'râb kavramının anlama etkisinin olmadığını, yalnızca ses ve okuyuş durumu ile ilgili bir mevzu olduğunu söylemektedir.⁴ Ebü'l- Kâsım ez- Zeccâcî (ö.337/948), Ahmed b. Fâris (ö.395/1004), İbn Mâlik Muhammed b. Abdullah (ö.672/1271), İbnü'l- Hâcib (ö .646/1249), Ebû Muhammed Yusuf b. Hişâm (ö.761/1360), Ebü'l- Hasan Ali b. Muhammed İsâ el- Eşmûnî (ö.900/1490), Celalüddin es- Suyûtî (ö.911/1505) gibi dilciler i'râbın manaya etkisi olduğu görüşünü savunmaktadır.⁵ Bu çalışmada önce i'râbın kavramsal çerçevesi çizilip, önemine vurgu yapılmıştır. Sonra hâl olarak değerlendirilen ayetler, farklı i'râb değerlendirmelerine işaret edilerek incelenmiştir.

Literatür incelendiğinde hal konusunda farklı çalışmalar yapıldığı ancak Bakara sûresinde geçen hal örneklerini bütün olarak ele alan ve istatistiki veriler ışığında değerlendiren müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma ile literatürdeki bu boşluğun doldurulması hedeflenmektedir.

Hâl konusu ile ilgili olarak yapılan çalışmalar şu şekildedir:

Bünyamin Arvasi, "Arap Dilinde Hâl ve Mef'ûlü Bih Üzerine Bir İnceleme ve Mukâyese". İslami İlimler Araştırmaları Dergisi 11 (Haziran 2022), 80-90; Münevver Bayram, "Arapçadaki İ'râb Harekeleri ile Türkçedeki Hâl Ekleri Karşılaştırması: Benzerlikler ve Farklılıklar", TSBS Bildiriler Dergisi 2 (2022); Şahap Bulak, "İlgi Eki Hâl Eki midir?", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 41(2017), 91-105.; Gülten Melek Çelik, Türkçe Arapça İsm-i Mevsûl, İzâfet,

¹ Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Hasâ'is*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1952), 1/36.; Muhammed Hamâse Abdüllatif, *el- 'Alâmâtü'l- İ'râbiyye fi'l- Cümle beyne'l- Kadîm ve'l- Hadîs*, (Kahire: Dâru'l- Fikr, trs.), 209-222.

² Ebû Hayyan et- Tevhîdî, *el- Basâir ve'z- Zahâ'ir*, thk. Ahmet Emin es- Seydi Ahmet es- Sakr (Kahire: Matbaatu Te'lif, 1953), 182.; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubi, *el-Câmi li ahkâmî'l-Kur'an*, thk. Ebû İshâk İbrahim (Kahire: Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1996), 1/36.

³ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an* (Şam: Matbaa İsâ b. Bâbî el- Halebî, 1451), 1/30.

⁴ Cemil Allûş, *el- İ'râb ve'l- Bina Dirâse fi Nazariyyeti'n- Nahvi'l- Arabî* (Beirut: el- Müessesetu'l- Camiyye li'd- Dirâsât, 1417/ 1997), s. 15.

⁵ Muhammed Hamâse Abdüllatif, *el- 'Alâmâtü'l- İ'râbiyye*, 209-222.

Sıfat, Hâl ve Bileşik Cümlelerin Karşıtsal Çözümlemesi (Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Muhammed Çelik, Hâl Cümlelerinin Gramer ve Meâni Açısından Tahlili (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Yasin Gezek, Kur'an Meallerinde Hâl ve Sıfat Kullanımı -Yusuf Suresi Örneği (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Mehmet Kılıçarslan, "Müşkilü'l-Kur'an Âyetlerdeki Hâl ya da Zi'l-hâl'in Doğru Tespit Edilememesi Sorunu" *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi* 16 (2021), 192-210.; Baysu Mutluay, *Furkân Sûresi Örneğinde Hâl Konusunun İncelenmesi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ayşenur Özdamar, *Suriyeli Öğrencilerin Hâl Eklerini Kullanım Durumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Nevzat Özkan, "Hâl Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme". *İlmi Araştırmalar* 0 / 12 (Şubat 2014), 153-165.; Muhammet Şih Mustafa, *Hiz. Musa Kıssasında Hâl ve Şibh-i Hâl Cümleleri*, (Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

Bu çalışmalar genellikle Arap dilinde hâl ve mef'ûlü bih üzerine yapılan incelemeler ve Türkçedeki hâl ekleri ile Arapça i'râb hareketleri arasındaki benzerlikler ve farklılıkları karşılaştıran çalışmalardır. Ayrıca ilgi eki hâl eki midir sorusu, ism-i mevsûl, izâfet, sıfat, hâl ve bileşik cümlelerin karşıtsal çözümlemesi, hâl cümlelerinin gramer ve meâni açısından tahlili gibi konular da incelenmiştir. Bunun yanı sıra Kur'an meallerinde hâl ve sıfat kullanımı, müşkilü'l-Kur'an âyetlerdeki hâl ya da zi'l-hâl'in doğru tespit edilememesi sorunu, Suriyeli öğrencilerin hâl eklerini kullanım durumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi gibi konular da ele alınmıştır.

Araştırmamızın problem cümlesi "İ'râbü'l- Kur'ân'lara göre Bakara suresi ilk 50 ayetinde hal ifadeleri nasıl değerlendirilmiştir?" sorusudur. Bu bağlamda konu incelenmiş, elde edilen sonuçlar, çalışmanın sonunda açıklamıştır. Ayetlerdeki hâllerin tespitinde ölçü aldığımız eserler şunlardır:

Ahmed Matlûb, *Mu'cemü Mustalahâti'n-Nahv ve's-Sarf*, thk. Muhammed Mahrez (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2019).

Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: 1958).

Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, 8 Cilt, thk. Sıdkı Muhammed Cemil, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1420/1999).

Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015).

Muhammed Fehîm Ebû Ubeyye, *Mu'cemü'l-İ'râbi elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed Seyyid Tântavî (Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1415/1995).

Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf el-Çârperdî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-Nahv* (Midyat: Dâru Nuru's-Sabâh, 2008).

Ebü'l-Berekât el-Enbârî, *el-Beyân fi Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân*, 2 Cilt, thk. Tâhâ Abdülhamîd Tâhâ (Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1980/1400).

Ebü Muhammed Abdülhak b. Galib İbn 'Atıyy el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüssâfi Muhammed, 10 Cilt (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993).

Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam, 6 Cilt, (İstanbul: Zehraveyn, 1992).

Hüseyin b. Ebû Yûsuf Münteceb b. Ebi'l-İz Müntecebüddin el-Hemedânî, *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 4 Cilt, thk. Fehmi Hasan Nimr, Fuad Ali Muhaymer (Katar: Dâru's-Sekâfe, 1411/1991).

Ebü'l-Beka Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah el-Ukberî, *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, 2 Cilt, (Lübnan: Dâru'l-Cîl, 1407/1987).

Ebu Ca'fer en-Nahhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, 4 Cilt (Kahire: Mektebetü'l-Nahdiyyeti'l-'Arabiyye, 1405/1985).

Ebü Abdillâh İbnü'l-Beyyi Muhammed Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn = el-Müstedrek 'ale's-Şeyhayn*, thk. Hamdî ed- Demirdaş Muhammed, 11 Cilt (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz , 1420/2000).

Ebü Hayyan Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-Zahâ'ir*, thk. Ahmet Emin es- Seydi Ahmet es- Sakr (Kahire: Matbaatu Te'lif, 1953).

Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem, 9 Cilt. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/ 1985).

Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *el-İzâh fi 'İleli'n-Nahv*, thk. Mâzin el-Mübârek (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1413/1986).

Ebü'l- Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki't-Tenzîl ve 'Uyûnü'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vil = el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûnü'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vil*, 4 Cilt (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983).

Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr 1401/1981).

Ömer Ferrûh - Mustafa Hâlidî, *et-Tebşîr ve'l-İsti'mâr fi'l-Bilâdi'l-'Arabiyye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1383/1964).

Ahmed b. Yûsuf es-Semîn Halebî, *ed-Dürri'l-Masûn fi Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, 11 Cilt (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1406/1986).

Temmmâm Hassân, *el-Lugatü'l-'Arabiyye: Mâ'nâhâ ve Mebnâhâ* (Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 1429/2009).

İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Veciz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Aziz*, thk. Abdurrahman el-Vekil, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî 1422/2001).

Ebü'l-Feth Osman b. Cinni el-Mevsili, *el-Hasâ'is*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, 3 Cilt (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ty.).

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Emîn Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed es-Sâdık el-Ubeydî, 19 Cilt (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1424/1997).

Muhyiddin Derviş, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânüh*, 9 Cilt (Dimeşk: Dâru'l-Yemâme ve Dâru İbn Kesîr, 1430/1999).

Muhammed Hamâse Abdüllatif, *el-'Alâmâtu'l-İ'râbiyye fî'l-Cümle beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, (Kahire: Dâru'l-Fikr, trs.).

Muhammed Kurtuba, *el-İ'râb*, (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2010).

Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Nesa Yayınevi, trs.).

Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi'llâhi'l-Mürettel*, 12 Cilt (Amman: Dâru'l-Fikr, 1413/1913).

Ebü İshak Burhâneddin İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim es-Sefâkusî, *el-Mücîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Mûsâ Muhammed Zenîn, (Trablus: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1401/1992).

Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 1. Baskı (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 2000).

Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbühû*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988).

Zekerıyyâ el-Ensârî, *İ'râbü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Dîniyye, 1430/2009).

1. İ'rab Kavramı

Arapçada önemli bir dil bilgisi kavramı olan i'râbın, tanımı, tarihsel süreci, manaya etkisi, i'râb- lahn ve i'râb- Kur'an ilişkisini bu bölümde inceleyeceğiz.

1.1. İ'rabın Tanımı

İ'rab, sözlükte "bir şeyin aslını ve hakikatini ortaya çıkarmak" demektir.⁶ Peygamber Efendimizin, "Kur'ân'ı i'râb ediniz, onun garîb lafızlarını araştırınız"⁷ hadisi ile Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbilerin Kur'ân'ı i'râblı okunmanın daha sevap olduğunu bildiren ifadelerinde⁸ zikredilen i'râb lafzı sözlük anlamında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'i kelime kelime açıklayıp bilinmeyen kelimelerin manasını öğrenmeye çalışmak demektir.⁹

İ'rab sözdeki hataların, anlamda oluşan karışıklığın giderilmesi manasını ifade etmektedir.¹⁰ Nitekim İbn Manzur (ö. 711/ 1311) "عربت له الكلام تعريياً" ona kelimeleri tam bir biçimde i'râb ettim," cümlesinin sözde anlaşılmayan bir durum kalmayacak kadar açıkladı ve anlattı manasına geldiğini söylemektedir.¹¹

İ'rab terim olarak ise "kelime sonlarında yapılan hareke ve harf değişikliğidir. Arap dilinin nahiv kısmını, cümle yapısını incelemektir.¹² İ'rabı, Arap dilinin her çeşit ifade biçimleri ve bütün dil bilgisi kurallarını cümlede uyguladıktan sonra kastedilen manayı en isabetli bir şekilde tespit etme sanatı olarak tanımlamak da mümkündür."¹³

Sonuç olarak i'râbı, kelimelerde murat edilen manayı hareke ve harf değişiklikleri yardımıyla açıklamaktır, şeklinde tanımlamak mümkündür.¹⁴

1.2. İ'rabın Tarihsel Süreci

Araplarda tarihsel süreç içerisinde i'râbın olup olmadığı, i'râb mevzusunun hangi amaca matuf olduğu hususunda tartışmalar mevcuttur. Ebû'l-Kasım ez- Zeccâcî'nin i'râbın Arap

⁶ İbn Cinni, *el-Hasâ'is*, 1/35.

⁷ Ebû Abdillâh İbnü'l-Beyyî Muhammed Hâkim- en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn = el-Müstedrek 'ale's-Şeyhayn*, thk. Hamdî ed- Demirdâş Muhammed, (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1420/2000), 2/439.

⁸ Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib İbn 'Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüssâfi Muhammed, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993), I /40.

⁹ Abdülhamid Birişik, "İ'râbü'l-Kur'ân", *Tükiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/376.

¹⁰ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/ 1985), 1/105.

¹¹ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Emîn Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed es-Sâdık el-Ubeydî, (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1992), 9 /117-118.

¹² Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi Sibeveyhi, *Kitâbu Sibeveyhi*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı,1403/1983), 1/13-17.

¹³ Birişik, "İ'râbü'l-Kur'ân".

¹⁴ Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *el-İzâh fi 'İleli'n-Nahv*, thk. Mâzin el-Mübârek (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1393/1973), 91.

dilinde kökeni konusunda önemli tespitleri vardır. Ona göre Araplar her zaman i'râblı bir şekilde konuşmuşlardır. İ'rabsız konuştukları bir zaman dilimi olmamıştır.”¹⁵

Müslüman araştırmacılar, i'râbsız konuşmanın Arapçada akıcılığı sağlayıp sade bir dil oluşturduğunu iddia eden bir kesimin varlığından bahsederler. Bunun Araplara ve Arap olmayan kişilere faydalı olacağını savunan kesimin asıl niyetinin insanları orjinal dilden uzaklaştırmak olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Bugün Arapça birçok lehçeye sahiptir ve Araplar siyasi olarak birçok farklı ülkeye ayrılmışlardır. Bu durum, batı ülkelerinin sömürgecilik amacına daha da yaklaşımlarına yol açmıştır.¹⁶

İ'râb konusu, nahvin temel konusudur. Hz. Osman'ın emriyle Kur'ân çoğaltılmış ve hatası okunabilmesi için i'râb hareketleri ile istinsah edilmiştir. Yanlış okumaların önüne geçmek için nahiv bir ilim olarak gelişmeye başlamıştır. Bu gelişme Ebû Esved (ö.69/688) zamanında gerçekleşmiştir.¹⁷

1.3. İ'râb- Lahn İlişkisi

Cahiliye devrinde ve İslâm'ın ilk zamanlarında i'râba uyan ve Kur'ân'da i'râbla tilavet eden Araplar, sonradan bu hassasiyetlerini kaybetmişler ve bunun neticesinde dilde i'râb hatası olarak tarif edilen “lahn” olgusu artmaya başlamıştır. Hz. Peygamber döneminde nadir olarak görülen bu tür i'râb hataları, Araplar'ın başka etnik unsurlarla ve devlet sınırlarının genişlemesi sonucunda artarak devam etmiştir. Başta Arap olmayanların dillerinde görülen lahn, daha sonra Araplarda da görülmeye başlamıştır. Fethedilen yerlerdeki insanların kendi dillerindeki bazı özellikleri Arapçada kullanmaları daha çok tahrifata yol açmış ve lahnın yayılmasına neden olmuştur. Köylerden şehirlere gelen kimseler de fasih Arapça merkezinden uzaklaştıkları için lahn içeren konuşmalar yapmaya başlamışlardır. Öyle ki lahn olgusu hatip ve şairlerin dillerine de yansımıştır. En sonunda Kur'ân'da yanlış okunmalar görülmeye başlamıştır. Böylelikle lahn konusu önemli bir problem haline dönüşmüştür. Bunun için Arapçanın kuralları tespit edilmiş ve bu kurallara uymayan kullanımlar lahn olarak değerlendirilmiştir.¹⁸ Dolayısıyla nahiv ilminin teşekkülü ve tesbiti bir ihtiyaç neticesinde ortaya çıkmıştır.

¹⁵ Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *el-İzâh fî 'İleli'n-Nahv*, thk. Mâzin el-Mübârek, Dârü'n-Nefâis (Beyrut: 1413/1986), 67.

¹⁶ Ömer Ferrûh- Mustafa Hâlidî, *et-Tebşîr ve'l-İsti'mâr fi'l-Bilâdi'l-Arabîyye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1383/1964), 224-231.

¹⁷ Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, (Tahran: Marvi Ofset, trs.), 60.; Subhi es-Salih, *Mebahis fî ulumi'l-Kur'ân*, (Beyrut : Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1985), 92-93.

¹⁸ Ebü'l-Berekat Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed Enbari, *Nüzhetü'l-Elibba fî Tabakati'l-Üdeba*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 1386/ 1967), 8.; Ali Temel, “Nahhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân'ında Lahn Tartışmalarına Konu Olan Kırâatlerin Değerlendirilmesi”, *Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* 15/1 (2015), 77-105.

1.4. İ'rab- Anlam İlişkisi

Harekelerin anlam için vazgeçilmez bir unsur olduğunu düşünen alimler çoğunluktadır. Bunun yanı sıra böyle düşünmeyen Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed gibi alimler de mevcuttur. O, bunların sadece konuşmanın akıcılığını sağlayan birer işaret olduğunu belirtmektedir. “Arapçada i'râbı farklı olduğu halde aynı anlama gelen kelimeler vardır ve bu şekilde çok sayıda örnek Arapçada vardır”¹⁹ diyerek i'râb kavramına farklı bir açıdan bakmaktadır. Lugat, nahiv ve edebiyat âlimi Kutrub da (ö.210/825) “harfler, fiillere hamledilir.” diyerek verdiği örnek cümle kalıplarıyla i'râb anlam ilişkisine karşı çıkmaktadır.²⁰

i'rabin anlam ile doğrudan ilişkili olduğunu düşünen ve Kutrub'un görüşüne karşı çıkan dilcilere göre i'râbın fiillerden sonra gelen isimlerde bulunmasının esası, fiillerden sonra fâil ve meful olan iki isimin bulunmasına dayanmaktadır ve bunların anlamları aynı değildir. Bunun için aralarında ne fark olduğunu belirtmek gerekmektedir. Modern dil araştırmacılarının öncülerinden Temmâm Hassan (ö.1918-2011) i'râbın anlamlarıyla olan ilişkisine, sarf ve sesbilim verilerini de katmaktadır. Bu görüşünü “bir metnin anlaşılması seslerin, yapıların, karînelerin gövdelerine ve ilişkiler sistemine bağlıdır” diyerek açıklamaktadır.²¹

Buna göre alimlerin çoğunluğunun da kabul ettiği gibi i'râb kelimenin cümledeki anlamını belirler. Farklı vecihlerle okunması muhtemel kelimelerin anlamını doğru anlayabilmek için i'râba ihtiyaç vardır.

1.5. İ'rab ve Kur'ân-ı Kerim

Kur'an'da yanlış okumaların görünmeye başlaması üzerine Hz. Ebubekir Kur'an ayetlerini bir araya getirmiş, Hz. Osman mushafı çoğaltmış, bu hataların önüne geçmek adına ayetler üzerinde noktalama ve harekeleme işlemleri yapılmıştır. Hicrî ikinci yüzyılın başlarında nahvin teşekkülü ve hicrî ikinci yüzyılın sonları ile üçüncü yüzyılın başından itibaren Kur'an'da i'râb çalışmalarının yapılması da yanlış okumaları önlemeye yöneliktir. Ebû Esved ed- Düelî yaptığı nokta ve hareke koyma işlemleri için Kur'an'ı i'râb etmek ifadesini kullanmaktadır.²²

Mekkî b. Tâlib (ö. 437/ 1045) " Gördüm ki Kur'an ilimlerini öğrenmek isteyen, onun lafızlarını düzgün okumak, anlamlarını öğrenmek, kıraat ve lehçelerini öğrenmek isteyen kişinin ihtiyacı olan en önemli ilim Kur'an'ın irâbı ve vakıf konusudur" demektedir."²³

Kur'an'dan bir i'râb örneği verecek olursak:

¹⁹ Yakup Civelek, *Arap Dilinde İ'rab Olgusu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003), 29-30.

²⁰ Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak Zeccaci, *el-İzah fi İleli'n-Nahv*, thk. Mazin Mübarek (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1393/1973), 70.; Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-Eşbah ve'n-Nezair fi'n-Nahv* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1989), 105.

²¹ Temmâm Hassân, *el-Lugatü'l-'Arabiyye: Mâ'nâhâ ve Mebnâhâ*, 'Âlemü'l-Kütüb, Kahire, 1429/2009, s. 185.

²² Birişik, “İ'râbü'l-Kur'ân”.

²³ Mehmet Kaya, “Farklı İ'râb Değerlendirmelerinin Tefsire Etkisi”, *Hitit Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, I- XIII, c. XIII, sayı 25, 2014/1, ss.175-205.

وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ

Bu ayette geçen "İbrahim" ve "rab" lafızlarının i'râb hareketleri cumhurun kıraatine göre, "İbrahim" kelimesi için mef'ûl ve fethayla mensûb, "rab" kelimesi için fâil ve dammeyle merfûdur. Fakat İbn Abbas (ö. 68/697) ve Ebu Hanife (ö.150-767) gibi dil alimlerine göre ilki merfû, ikincisi mansûb okunmaktadır.²⁴Bu durumda "İbrahim" lafzı merfu', "rabbuhu" lafzı mensub okunursa manada bir değişiklik meydana gelir ve ayetin anlamı şu şekilde olur:

"Hani İbrahim, Rabbini birtakım kelimelerle imtihan etmişti de (birtakım kelimelerle dua etmişti de adeta mecazen bir sınav yapmıştı) o bunları tamamlamıştı. " Bu okuyuşa göre Hz.İbrâhim fail olan taraf, Rab ise muhatap konumunda olur. Böylece anlamda bir değişiklik meydana gelir.²⁵

Görüldüğü üzere Kur'an'ı doğru okuma ve anlama çabasının bir ürünü olarak i'râb çalışmaları ortaya çıkmıştır. Bugün farklı vecihlerde yapılan okumalarda farklı mealler ortaya çıkabilir. Bu itibarla i'râb ve Kur'an arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır.

1.6. Bir İ'râb Değerlendirilmesi Olarak Hâl

Bir kişi ya da bir şeyin durumunu haber veren kelime cümlede hâl ögesidir. Sözlük manası olarak vasıf, vasıta, yol, vasıf ve olay v.b. tanımları yapılmaktadır.²⁶

Istılâhtaki manası ise, fail ve mef'ûlün durumunu gösteren nekra bir ifadedir.²⁷

Hâl olan bir kelime isim, fiil ve şibh-i cümle ve müfret olarak gelebilir. Şibh-i cümleler, zarf, car-mecrûrlardır. "Muhammed evde olduğu halde Kur'an'ı okudu" cümlesini örnek olarak vermek mümkündür.

Hâl, çoğunlukla nekre, sâhibü'l-hâl ise marife olarak gelmektedir. Birden fazla olarak atıfsız gelebilir. Müfret müştak hâller sâhibü'l-hâle müzekker, müennes, müfret, cemi, tesniye olma açısından uymaktadırlar. Hâl cümleleri haber cümleleridir. Ve bunlar gerçekleşmiş yada gerçekleşme ihtimali bulunan cümlelerdir. Teaccüb, emir, nehiy, temenni, soru, dua manasına gelen inşâ cümlelerden olmaması gerekmektedir.²⁸

²⁴ Ebu'l- Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki't-Tenzil ve 'Uyûnü'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vil = el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûnü'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vil*, 4 Cilt, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1983), 1 / 308.

²⁵ Ebü'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Neseî, *Tefsîrü'n-Neseî = Medârikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil*, thk: Yusuf Ali Büdeyvi, 3 Cilt, (Beyrut: Darü'l Kalem, 1429/2008), 1/127.

²⁶ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Emîn Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed es-Sâdik el-Ubeydî, I-XIX, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1424/1997.

²⁷ Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf el-Çârperdi, *Şerhu'l-Muğni fi'n-Nahv* (Midyat: Dâru Nuru's-Sabâh, 2008), s.80.

²⁸ Nureddin Abdurrahman el- Câmî, *el- Fevâidü'z- Ziyâiyye Molla Câmî*, (İstanbul: Sistem Matbaacılık, 2018), s.245-260.; Muhammed b. Bir Ali el-Berkûvî el-Hanefî, *İmtihanu'l-Ezkiya ve mea Haşiyetü Atahli*, thk. Yesâr Yâsîr el-Habîb, (Lübnan: Dâru Tahkiki'l-Kitâb, 2021), s. 387-395.; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv* (İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), s.211-214.

2. İ'râbü'l-Kur'ân'lara Göre Bakara Sûresi İlk 50 Ayetindeki Hâl Olan Kelimeler

Araştırmaya konu olan ayetlerde hâl olarak gelen kelimeler şu şekilde sıralanabilir:

2.1.İsm-i Fâil Olarak Gelenler

{الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ} ²⁹

“(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar;”

Ayette geçen (بالغيب) kelimesinin İsm-i fâil ³⁰ ya da İsm-i fâil manasında mastar olduğu ³¹ kabul edilerek hal olduğu ³² belirtilmiştir.

(بالغيب) kelimesinin İsm-i fâil manasında masdar oluşu şöyle açıklanmıştır: (بالغيب) kelimesi aslında ism-i faildir, fakat bu ayette failin fiilini değil, fiilin kendisini ifade etmek için kullanılmıştır. Yani "gayba iman" manasında mastar olmuştur. ³³ Yani “gâibler oldukları halde, onu görmedikleri halde iman ederler” demektir. Bu ayet بِالْغَيْبِ رَحَّمَهُمْ يَخْشَوْنَ “onlar görmedikleri halde Rablerinden korkarlar” ayetine benzemektedir. Yûsuf dedi ki: “Bu, Aziz’in, yokluğunda ona hainlik etmediğimi ve Allah’ın, hainlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindi” ayeti de bu açıklamaya örnektir.

{وَيَسِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّ هُمْ حَتَّىٰ تَجْرِي مِّنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ

رُزِقُوا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأْتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَهُمْ فِيهَا مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} ³⁴

“İman eden ve iyi işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver. Onlara cennetteki meyvelerden biri rızık olarak her sunulduğunda, “Bu daha önce de bize rızık olarak verilendir” derler. O kendilerine, benzer şekilde verilmiştir. Ayrıca orada kendileri için tertemiz eşler de vardır ve orada onlar sonsuza kadar kalıcıdır.”

²⁹ Bakara, 2/3.

³⁰ Hüseyin b. Ebû Yûsuf Münteceb b. Ebi'l-İz Müntecebüddin el-Hemedânî, *el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Fehmi Hasan Nimr, Fuad Ali Muhaymer, (Katar: Dârü's-Sekâfe, 1411/1991), 1/ 190.

³¹ Ebü'l-Beka Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah el-Ukberî, *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, (Lübnan: Dârü'l-Cîl, 1407/1987), 1/18.

³² Ahmed b. Yûsuf es-Semîn Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1406/1986), 1/92.

³³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil, 8 Cilt (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1420/1999), 1/ 67.

³⁴ Bakara, 2/25.

Ebû Hayyân ayette geçen (متشابهاً) kelimesinin hâl olduğunu söylemiştir.³⁵ Ayetteki به ifadesindeki zamir “rızik” kelimesine dönmektedir. متشابهاً kelimesi de به kelimesinden hâl olmuştur. Onda lazım olan bir haldir. Ayetin manası “O kendilerine, benzer olarak verilmiştir” şeklinde olmaktadır.³⁶ Görüntüde benzerlik hali varken tat bakımından ayrılan bir benzerliktir.

{وَأْمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أُولَٰ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِنَا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ} ³⁷

“Elinizdeki (Tevrat) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur'an) iman edin; sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Âyetlerimi az bir karşılığa satmayın. Yalnız benden korkun.”

Ayette geçen (مُصَدِّقًا) kelimesine hal olarak "tasdik edici" anlamı verilmiştir. Fahreddin er-Râzî bu kelimenin "elinizdeki kitabı tasdik edici olarak" şeklinde hal olduğunu belirtmiştir.³⁸

2.2. İsm-i Mef'ûl Olarak Gelenler

{هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} ³⁹

“Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O'dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir.”

Ayette geçen (جميعاً) kelimesi hal'dir.

{قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَهَا فإِذَا جَاءَ فَلَا حَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} ⁴⁰

“Onlara şöyle dedik: “Oradan hepiniz inin! Benden size muhakkak bir rehber gelecektir.” Kim benim gönderdiğim rehberine uyarırsa artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir.”

Bu ayet-i kerîmede geçen (جميعاً) kelimesi "hep birlikte, tamamıyla inin" anlamında hal olarak değerlendirilmektedir.⁴¹ فعيل vezni ismi fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, mübalağa, ism-i fâil ve mastar arasında ortak bir vezindir. Bu ayette bağlama göre جميعاً kelimesine ism-i mef'ûl anlamı verilmiştir.

³⁵ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, 1/187.

³⁶ el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 1/199.

³⁷ Bakara, 2/41.

³⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 32 Cilt (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, 1420), 3/ 603.

³⁹ Bakara, 2/29.

⁴⁰ Bakara, 2/41.

⁴¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/270.

2.3. İsim Olarak Gelenler

{ ذَلِكِ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ }⁴²

“İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günahattan sakınanlar için bir rehberdir.”

(هدى) kelimesi haber'dir. Mübteda olarak da değerlendirilmiştir⁴³ veya hâl mahallinde mastardır.⁴⁴ Bu üç durum şu şekilde açıklanmaktadır:

Haberdir. Bu durumda mübteda " ذَلِكِ الْكِتَابِ " olur ve " هُدًى " onun haberi olur.⁴⁵

Mübtedadır. Bu durumda cümlenin başında gizli bir mübteda vardır ve " هُدًى " onun açıklanan mübtedası olur.⁴⁶

Haldir. " هُدًى " kelimesi " الْكِتَابِ " kelimesine veya ismi işarete hal olarak "rehberlik eden" anlamındadır.⁴⁷

{ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ }⁴⁸

“Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır; gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır; artık siz de bile bile O'na eş ve ortaklar koşmayın.”

(فراشا) kelimesi mef'ûlün bih ve hâl⁴⁹ olarak değerlendirilmiştir. Bu iki görüş şu şekilde açıklanmaktadır:

Mef'ul bih olarak değerlendirildiğinde فراشا lafzı " جَعَلَ " fiilinin mef'ul bihi olur ve meâli "yeri sizin için döşek yaptı" şeklinde olur. Hâl olarak i'rab edildiğinde "yer" kelimesine hâl olarak "döşek/yatak olarak" anlamındadır.⁵⁰

⁴² Bakara, 2/2.

⁴³ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 18.; el- Halebî, *ed-Dürri'l-Masûn*, s. 86.; Ebû İshak Burhâneddin İbrâhim b. Muhammed b.İbrâhim es- Sefâkûsî, *el-Mücîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Mûsâ Muhammed Zenîn, (Trablus: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1401/1992), s. 79.

⁴⁴ Ebû Yahyâ Zeynüddin Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed Zekeriyâ el- Ensârî, *İ'rabü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Osman, (Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Dîniyye, 1430/2009), s.30.

⁴⁵ Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib İbn 'Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüssâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 1/84.

⁴⁶ İbn 'Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 1/ 84.

⁴⁷ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, 1/ 64.

⁴⁸ Bakara, 2/ 14.

⁴⁹ Muhammed Fehîm Ebû Ubeyye, *Mu'cemü'l-İ'râbi elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed Seyyid Tântavî, (Lübnan:Mektebetü Lübnan, 1415/1995), s.6.

⁵⁰ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, 1/ 158.

(رِزْقًا) kelimesi mef'ulün lieclih, hâl⁵¹ veya mef'ulün bih'dir.⁵²

Bu görüşler şöyle açıklanmaktadır:

Mef'ûl li-eclih olarak düşünüldüğünde "Sizin rızık almanız için" anlamında olur.

Hâl olarak değerlendirildiğinde "Rızık olarak" anlamında "semerât" kelimesine hâl olur.

Mef'ûlün bih olarak değerlendirildiğinde "Ehrace" fiilinin mef'ûlün bih'i olur, "rızık yaptı" anlamı verir.⁵³

{إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ} ⁵⁴

“Şüphesiz ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindeki misal vermekten utanıp çekinmez. Bunun karşısında iman edenler onun, Allah'tan gelen gerçeği olduğunu bilirler, inkâr edenler ise “Allah misal olarak bununla neyi kastediyor?” derler.”

(مثلاً) kelimesi temyiz ve hal⁵⁵ olarak değerlendirilmiştir. Ayette geçen "meselen" kelimesi için söylenen bu iki farklı yaklaşım şu şekilde açıklanmaktadır:

Temyiz olarak kabul edilmesi durumunda " sivrisinek" kelimesinden temyiz edilmiş olur, "sivrisinekten başka" anlamı verir. Hâl olarak i'râb edilmesi durumunda "sivrisinek" kelimesine hal olarak "örnek/misal olarak" anlamında kullanılmış olur.⁵⁶

2.4 İsim Cümlesi Olarak Gelenler

{حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَهُمْ عَدَابٌ عَظِيمٌ} ⁵⁷

“Allah, küfürdeki inatları yüzünden onların kalplerine ve kulaklarına mühür vurmuştur. Gözleri üzerine de kalın bir perde gerilmiştir. İşte böyle kimseler için pek büyük bir azap vardır.”

Ayette geçen "وَهُمْ عَدَابٌ عَظِيمٌ" cümlesi hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Muhyiddîn Dervîş, buradaki vav harfinin atif harfi olduğunu söylemiştir.⁵⁸ Buna göre mana: “İşte böyle kimseler için pek büyük bir azap vardır” şeklindedir. Taberî ise bu cümlenin hâl cümlesi

⁵¹Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-i'rabü'l-Mufasssal li-Kitâbi'llâhi'l-Mürettel*, 12 Cilt (Amman: Dârü'l-Fikr, 1413/1913), 1/18.

⁵²Muhyiddin Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânüh* (Dimeşk: Dâru'l-Yemâme ve Dâru İbn Kesîr, 1430/1999), 1/ 64.

⁵³Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, 1/ 160.

⁵⁴Bakara, 2/ 26.

⁵⁵Ebu Ca'fer en-Nahhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, I-IV, thk. Züheyr Gâzî Zâhid, (Kahire: Mektebetü'l- Nahdiyyeti'l- Arabiyye, 1405/1985), 1/204.

⁵⁶Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/197.

⁵⁷Bakara, 2/7.

⁵⁸Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/ 28.

olduğunu düşünmektedir. Ona göre metin bütünlüğüne bakıldığında cümlenin hâl cümlesi olarak değerlendirilmesi daha uygundur. Çünkü onların kalplerinin mühürlenmesi, kulklarına ağırlık koyulması ve gözlerine perde çekilmesinden bahsedildikten sonra "وَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ" denilmesi, onların içinde buldukları durumun bir sonucu olarak üzerlerinde büyük bir azabın olduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple burada vav harfi hal bildirmek için kullanılmıştır.⁵⁹

{وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ}⁶⁰

“İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde “Allah’a ve âhret gününe inandık” derler.”

(وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ) cümlesi hâl cümlesidir.

(مؤمنين) hâl üzere mansup mahallinde isim cümlesidir.⁶¹

{صُمٌّ بُكْمٌ عُمِّيٌّ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ}⁶²

“Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler.”

(فهم لا يرجعون) cümlesi haber⁶³ veya hâl⁶⁴ veya haber cümlesi⁶⁵ olarak değerlendirilmiştir. Haber cümlesidir diyenlere göre anlam şu şekildedir: "Artık onlar sağırdırlar, dilsizdirler ve körlerdir. Bu sebeple geri dönemezler." Bu değerlendirmede hüküm bildiren bir haber cümlesi bulunmaktadır.⁶⁶

Hâl cümlesidir diyenlere göre anlam: "Artık onlar sağırdırlar, dilsizdirler ve körlerdir, geri dönemez bir halde" şeklinde anlaşılmaktadır. Bu yorumda ayette bahsi geçen insanların içinde buldukları hal belirtilmektedir.⁶⁷

Hem haber hem de hâl cümlesidir diyenlere göre önce durumları haber verilip, ardından içinde buldukları hâl açıklanmaktadır.⁶⁸

Kanaatimizce metin bütünlüğü açısından bir hâl cümlesi olarak değerlendirilmesi daha uygundur. Çünkü içinde buldukları durumun bir sonucu olarak geri dönemez halde oldukları ifade edilmektedir.

⁵⁹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 1. Baskı, Muessesetü'r-Risâle, 2000, c. 13, s. 521.

⁶⁰ Bakara, 2/8.

⁶¹ Dervîş, *i'râbü'l-Kur'ân*, 1/ 46.

⁶² Bakara, 2/18.

⁶³ Hemedânî, *el-Ferîd*, 1/ 234.

⁶⁴ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/ 34.

⁶⁵ Sefâkûsî, *el-Mücîd*, 1/ 134.

⁶⁶ İbn Atiye, *el-Muharrarü'l-Vecîz* 1/101.

⁶⁷ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/ 34.

⁶⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd*, 1/34.

{ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا يُجْعَلُونَ لِلَّهِ
أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ }⁶⁹

“Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır; gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır; artık siz de bile bile O'na eş ve ortaklar koşmayın.”

(وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) cümlesi hâl cümlesidir. Bu ayet-i kerimede geçen "وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ" cümlesinin hâl cümlesi olduğu yorumları şu şekilde yapılmıştır:

Elmalılı Hamdi Yazır tefsirinde bu cümlenin hâl cümlesi olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu cümle ile muhatapların bilgi seviyesi ve içinde bulunduğu durum vurgulanmaktadır. Müfessir "siz bilirken Allah'a ortak koşmayın" şeklinde açıklama yaparak cümlenin hâl anlamında olduğuna işaret etmektedir.⁷⁰

Ömer Nasuhi Bilmen de tefsirinde bu ifadenin hâl cümlesi olduğunu ve bu cümle ile Allah'ı bildikleri halde O'na ortak koşmamaları gerektiğinin anlatıldığını ifade eder.⁷¹

Ayetteki bu ifade emirden hemen sonra gelmektedir ve muhatapların bilgi durumları vurgulanmaktadır. Onların bilerek ve isteyerek şirk koşmamaları gerektiği anlatılmaktadır. Bu nedenle bu cümlenin metindeki yeri ve vurgusu dikkate alındığında bir hâl cümlesi olarak değerlendirilmesi uygun görünmektedir.

{ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ هُمْ جَنَّاتٍ جَارِيَةٍ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ
رُزِقُوا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأْتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ }⁷²

“İman eden ve iyi işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver. Onlara cennetteki meyvelerden biri rızık olarak her sunulduğunda, “Bu daha önce de bize rızık olarak verilendir” derler. O kendilerine, benzer şekilde verilmiştir. Ayrıca kendileri için tertemiz eşler de vardır ve orada onlar sonsuza kadar kalıcıdırlar.”

(وَأْتُوا بِهِ) cümlesi hâl cümlesidir⁷³

(وَأْتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا) cümlesi başlangıç cümlesi⁷⁴ veya hâl olarak değerlendirilmektedir.⁷⁵

⁶⁹ Bakara, 2/22.

⁷⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd., (İstanbul: Zehraveyn, 1992), 1/ 232.

⁷¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Nesa Yayınevi, trs.), 1/ 25-26.

⁷² Bakara, 2/25.

⁷³ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/42.

⁷⁴ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, 1/217.

⁷⁵ el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 1/253.

Elmalılı Hamdi Yazır bu cümleyi başlangıç cümlesi olarak tercüme etmiştir.⁷⁶ Buna göre anlam şu şekildedir: "Kendilerine verilen bu nimetler onlara daha önce verilene benzemektedir."

Hâl cümlesi olarak tercüme edildiğinde anlam şu şekilde olur: "Birbirine benzer şekilde verildiği halde bu nimetler daha önce bize verildi derler."

Kanaatimize göre, bu cümlelerin hâl cümlesi olarak görülmesi daha uygundur. Çünkü cümlelerin siyak ve sibakına bakıldığında içinde bulunulan halden bahsedilmektedir. Fakat diğer yorum da geçerlidir. Bu yorumlar ayetin mealini farklı yapan değerlendirmeler değildir.

وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ cümlesi hâl cümlesidir.⁷⁷ Bu cümle kendisinden önce gelen وَهُمْ ifadesindeki هُمْ zamirini yani bir marifetin durumunu açıklamaktadır. Marifeyi açıklayan cümleler hâl olarak değerlendirilmektedir. Buna göre mana “ onlar orada ebedi olarak kalıcıdırlar” şeklindedir.

{وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} ⁷⁸

“Hani rabbin meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah “Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim” buyurdu.”

(ونحن نسبح) cümlesi hâl cümlesidir.⁷⁹ Bu ayet “biz melekler insanlar gibi değiliz. Yemeyiz, içmeyiz. Sadece senin için, sana ibadet için seni tesbih ederiz. Biz bu haldeyken yeryüzünde fesat çıkaracak birini mi yaratacaksın” şeklinde tefsir edilmiştir. Bu cümle meleklerin durumunu açıkladığı için hâl olarak i'râb edilmiştir.

{فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ} ⁸⁰

“Şeytan oradan onların ayağını kaydırды da buldukları yerden onları çıkardı. Biz de “Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır” dedik.”

⁷⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/ 240-241.

⁷⁷ Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal*, 1/34.; Nehhâs, *i'râbü'l-Kur'ân*, 1/202.

⁷⁸ Bakara, 2/30.

⁷⁹ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, 1/256.; Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal*, 1/ 41.; Sefâkûsî, *el-Mücîd*, 1/ 192.

⁸⁰ Bakara, 2/36.

(بعضكم لبعض عدو) cümlesi hâl'dir⁸¹ veya başlama cümlesi olduğu için i'râbtan mahalli yoktur.⁸² Hâl cümlesi olarak değerlendirildiğinde anlam: "Birbirinize düşman olarak inin!" şeklinde anlaşılmaktadır.

Başlama cümlesi olarak değerlendirildiğinde anlam şu şekildedir: "Sizden kiminiz kiminize düşman olacaktır.

(ولكم في الأرض مستقر) mübtedâ⁸³ veya hâl⁸⁴ cümlesidir.

Mübteda cümlesi olduğu söylenmektedir. Buna göre anlam şu şekilde olur: "Sizin için yeryüzünde bir yerleşim yeri vardır."⁸⁵

Hal cümlesi olduğu söylenmektedir. Buna göre anlam şöyledir: "Siz yeryüzünde bir yerleşim yeri olarak ineceksiniz."

{وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} ⁸⁶

"İnkâr eden ve âyetlerimizi yalan sayanlara gelince onlar cehennemliklerdir ve orada devamlı kalıcıdırlar."

(هم فيها خالدين) cümlesi hâl cümlesidir.⁸⁷ Müfessirlerin bazıları ayette geçen "هم فيها خالدين" cümlesinin hâl cümlesi olduğunu düşünmektedir. Örneğin:

Elmalılı Hamdi Yazır'a göre bu ifade, inkâr edenlerin ahiretteki hâllerini beyan etmektedir. Onlar cehennemde ebedi kalmaya mahkûm olmuşlardır.⁸⁸

Bu cümle ile kafirlerin cehennemde devamlı kalacakları hâlleri belirtilmektedir. Bu sebeple hâl cümlesidir. Ya da أولئك mübtedasının ikinci haberidir. Ya da "onlar ateş ashabıdır" sözü kafirlerin ateşle arkadaşlığının sadece bir yaklaşma şeklinde değil sonsuz şekilde olacağını ifade ettiği için "onlar orada ebedi şekilde kalacaklar" diye anlam verilebilir.⁸⁹

Kanaatimizce bu cümlenin, önceki cümlede bahsi geçen kafirlerin ahirette içinde bulunacakları hâli beyan etmesi nedeniyle hâl cümlesi olarak düşünülmesi daha uygun olabilir.

⁸¹ Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/214.; el- Ukberî, *et-Tibyân*, 1/53.; el- Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, 1/290.

⁸² el-Enbârî, *el-Beyân*, 1/75.

⁸³ Nehhâs *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/214.

⁸⁴ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/53.; Sefâkûsî, *el-Mücîd*, 1/214.

⁸⁵ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi*, 1/ 41.

⁸⁶ Bakara, 2/39.

⁸⁷ Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/ 217.; el- Enbârî, *el-Beyân*, 1/76.; el- Ukberî, *et-Tibyân*, 1/56.; el- Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, 1/ 306.; Sâlih *el-İ'râbü'l-Mufassal*, 1/52.

⁸⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/ 279.

⁸⁹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi*, 1/ 43.

{وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} ⁹⁰

“Bilerek hakkı bâtil ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin.”

(وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) cümlesi hâl cümlesidir.

Elmalılı Hamdi Yazır bu ifadeyi “bile bile” diye tercüme ederek bu cümlelerin hâl cümlesi olduğuna vurgu yapmıştır.⁹¹

Muhyiddîn Dervîş de bu cümlelerin hâl cümlesi olduğunu belirtmiştir.⁹²

Bu cümlelerin muhatapların içinde bulunduğu durumu açıklaması ve emirden sonra gelmesi nedeniyle hâl cümlesi oldukları anlaşılmaktadır.

{أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ} ⁹³

“Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”

(وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ) cümlesi hâl cümlesidir.⁹⁴ Müfessirlerin çoğunluğu bu cümlelerin hâl cümlesi olduğunu düşünmektedir. Bu hususta şu görüşler ileri sürülmüştür:

Elmalılı Hamdi Yazır bu cümlelerin muhatapların içinde bulunduğu hâli bildirdiğini belirtmektedir.⁹⁵

Onlar kitap okurlarken başkalarına iyiliği emrettikleri halde kendilerini unutmaktadır. Ömer Nasuhi Bilmen, bu ifadenin onların okudukları haldeki durumlarını anlattığını söyler. Buna göre onlar kitap okurlarken başkalarına iyiliği emrettikleri halde kendilerini unutmaktadır.⁹⁶

Muhammed Esed de bu kelamın içinde bulunulan hâli vurguladığını söylemiştir.⁹⁷

Bu ayette muhatapların kitap okudukları haldeki durumlarına vurgu yapılmaktadır.

⁹⁰ Bakara, 2/42.

⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/ 90.

⁹² Dervîş, *İ'râbu'l- Kur'ân*, 1/93.

⁹³ Bakara, 2/43.

⁹⁴ Sefâkûsî, *el-Mücîd*, 1/233.

⁹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/284-285.

⁹⁶ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 1/ 44,47.

⁹⁷ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), 60.

{وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ} ⁹⁸

“Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin. Doğrusu namaz çok ağır ve çetin bir iştir. Ancak o, Allah'a duyduğu derin saygıdan kalbi ürperenlere ağır gelmez.”

(وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ) cümlesi hâl cümlesidir.⁹⁹ Bu cümlenin hâl cümlesi olarak değerlendirilmesinin sebebi bu cümlenin namazın ağır bir yük olduğu hâlini beyan etmesi olabilir.

{وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ مَوْعِدَنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} ¹⁰⁰

“Bir zamanlar biz sizin için denizi yarıdık, sizi kurtardık; Firavun’un adamlarını da gözünüzün önünde denizde boğduk.”

(وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ) cümlesi hâl'dir.¹⁰¹ Yani bu ifade “siz bakarken gözünüzün önünde” demektir.

{ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ} ¹⁰²

“İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, gûnahtan sakınanlar için bir rehberdir.”

(لَا رَيْبَ فِيهِ) cümlesi, haber veya hâl cümlesidir.¹⁰³

Ayet-i kerimede geçen " لا ريب فيه " ifadesi hakkında yapılan iki farklı yorum şu şekilde açıklanmaktadır:

Haber cümlesi olarak değerlendirildiğinde anlam şöyledir: "Onda hiç şüphe yoktur." Kur'an'da hiçbir şüphenin olmadığı haber verilmiştir. Bu cümle ذَلِكْ kelimesinin ikinci haberi olabilir.¹⁰⁴

Hâl cümlesi olduğu söylenir. الْكِتَابُ kelimesinden hal'dir.¹⁰⁵ Buna göre anlam şu şekildedir: "O, şüphesiz bir rehberdir." Bu cümlede Kur'an'ın şüphe içermeyen bir rehber oluşu vurgulanmaktadır.¹⁰⁶

Ayetin siyak ve sibakı dikkate alındığında ikinci görüş daha uygun olabilmektedir. Çünkü burada Kur'an'ın özelliği vurgulanmıştır.

⁹⁸ Bakara, 2/45.

⁹⁹ Dervîş, *İ'rabu'l-Kur'an*, 1/95.

¹⁰⁰ Bakara, 2/50.

¹⁰¹ el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 1/289.; el- Ukberî, *et-Tibyân*, 1/62.; Sefâkûsî *el-Mücîd*, 1/243.; Dervîş, *İ'rabü'l-Kur'an*, 1/103.; Sâlih, *el-İ'rabü'l-Mufassal*, 1/61.

¹⁰² Bakara, 2/2.

¹⁰³ el-Ensârî, *İ'rabü'l-Kur'an*, 1/ 29.; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve İ'rabühû*, 1/70.

¹⁰⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/158.

¹⁰⁵ Dervîş, *İ'rabü'l-Kur'an*, 1/ 24.

¹⁰⁶ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 1/14.

2.4. Fiil Cümlesi Olarak Gelenler

{يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ} ¹⁰⁷

“Akıllarınca Allah’ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar; hâlbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar.”

{يَشْعُرُونَ} (وَمَا يَشْعُرُونَ) cümleleri fiil cümlesinden oluşan hâl cümlesidir. (وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُ) cümlesi (وَمَا يَخْدَعُونَ) cümlesi üzerine atıf cümlesidir ¹⁰⁸veya hâl’dir. ¹⁰⁹

" (وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ) cümlesi: Bu ifadenin hâl cümlesi olarak anlaşılması metin bütünlüğü açısından daha uygun gözükmetedir. Elmalılı Hamdi Yazır, bu cümle onların kendilerini aldattıkları halden bahsetmektedir demektedir. ¹¹⁰

"وَمَا يَشْعُرُونَ" Atıf cümlesidir. Önceki cümleye bağlı olarak bu cümlede onların farkında olmadıkları ifade edilmektedir. ¹¹¹ Veya hâl cümlesidir. Onların farkında olmayan bir halde oldukları anlatılmaktadır. ¹¹²

Burada onların içinde buldukları durumlar anlatılmaktadır.

{اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ} ¹¹³

“Asıl onlarla alay eden ve azıp saparak dolaşmalarına izin veren Allah’tır.”

(يَعْمَهُونَ) ifadesi hâl cümlesidir. Elmalılı Hamdi Yazır, bu cümlelerin onların içinde buldukları şaşkın ve kör halden bahsettiğini belirtmektedir. ¹¹⁴

Ömer Nasuhi Bilmen, bu cümlelerin onların şaşkın bir durumda olmalarını anlattığını ifade etmektedir. ¹¹⁵

Hasan Basri Çantay da bu cümleye hâl manası vermiştir. ¹¹⁶

Görüldüğü gibi "يَعْمَهُونَ" cümlesi, hâl cümlesi olarak anlaşılmıştır.

¹⁰⁷ Bakara, 2/9.

¹⁰⁸ Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/ 103.

¹⁰⁹ Sefâkusî, *el-Mücîd*, 1/18.

¹¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/203.

¹¹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/203.

¹¹² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 80.

¹¹³ Bakara, 2/15.

¹¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/215.

¹¹⁵ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 1/ 21.

¹¹⁶ Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: 1958), 1/15.

{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَّا يُبْصِرُونَ} ¹¹⁷

“Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlattığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlıklar içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakıverir.”

(لا يبصرون) cümlesi hâl cümlesidir. Bazı müfessirlerin açıklaması şöyledir:

Elmalılı Hamdi Yazır "لا يبصرون" cümlesinin onların içinde bulunduğu kör hallerini anlattığını söyler.¹¹⁸

Ömer Nasuhi Bilmen bu cümlenin onların göremez durumda olmalarını anlattığını bildirmektedir.¹¹⁹

Hasan Basri Çantay da bu ifadeyi bir hâl cümlesi olarak açıklamaktadır.¹²⁰

"لا يبصرون" cümlesinin onların içinde olduğu kör hallerini anlattığı anlaşılmaktadır.

Metnin bütünlüğü açısından bu yorumların uygun olduğu görülmektedir.

{أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَّجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِم مِّنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ
بِالْكَافِرِينَ} ¹²¹

“Yahut onlar, karanlıklar içinde gökten boşanan gök gürültülü, şimşekli bir yağmura tutulmuş kimseler gibidirler. Yıldırımlar yüzünden ölümden korkarak parmaklarıyla kulaklarını tıkarlar. Hâlbuki Allah inkârcıları çepeçevre kuşatmıştır.”

(يجعلون) kelimesi sıfat¹²² veya hâl¹²³ olarak değerlendirilmiştir. Bu kelime hakkında iki farklı yorum vardır:

Sıfat olarak düşünüldüğünde anlam: "Parmaklarını kulaklarına koyanlar..." şeklinde olur. Bu durumda "parmaklarını koyanlar" ifadesi sıfat olur.

Hâl olarak değerlendirildiğinde anlam: "Onlar parmaklarını kulaklarına koyarak..." şeklinde olur.

Burada kafirlerin korku içinde oldukları bir hâl anlatılmaktadır. Bu sebeple ikinci yorum daha uygun olabilir.

¹¹⁷ Bakara, 2/17.

¹¹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/219.

¹¹⁹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 1/22.

¹²⁰ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerim*, 1/16.

¹²¹ Bakara, 2/19.

¹²² el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 1/236.; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/ 36.

¹²³ Sâlih, *el-l'rabü'l-Mufassal*, 1/26.

{ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ }¹²⁴

“Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır.”

(أعدت) ¹²⁵ ve (أعدت للكافرين) ¹²⁶ cümleleri hâl olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bu ifadeler marife bir kelime olan النَّار kelimesini açıklamaktadır. Cümleyi pekiştirme için gelmemiştir. Manası: “Siz o ateşten sakının ya da sakınmayın o ateş kafirler için hazırlanmıştır” şeklindedir.¹²⁷

{ كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمَيِّتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ }¹²⁸

“Sizler cansız iken size O hayat verdiği halde Allah’ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O’na götürüleceksiniz.”

(وكنتم أمواتا) cümlesi hâl cümlesidir.¹²⁹

{ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ }¹³⁰

“Meleklerle, “Âdem’e secde edin” dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu.”

(أبى) kelimesi hâl olarak kullanılmıştır.¹³¹ إِبْلِيسَ kelimesinden haldir. Manası: “o, Adem (a.s.)’a secde etmeyi kerih bularak ve kibirlenerek reddetti” demektir.¹³²

(وكان من الكافرين) ifadesinde bulunan (و) harfi atıf harfi¹³³ olarak veya (وكان من الكافرين) cümlesi hâl¹³⁴ olarak değerlendirilmiştir. Atıf olarak düşünüldüğünde anlam: ““Meleklerle, “Âdem’e secde edin” dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu” şeklindedir. Ayet, hâl olarak ise: ““Meleklerle, “Âdem’e secde edin” dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o ise kafirlerden olarak direndi ve büyüklendi” manasında olabilir.

¹²⁴ Bakara, 2/24.

¹²⁵ el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 1/24.; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/41.; Sefâkûsî, , *el-Mücîd*, 1/158.

¹²⁶ Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/ 69.; Sâlih, *el-İ'rabü'l-Mufassal*, 1/ 32.

¹²⁷ Ebû Hayyân, *Bahru'l- Mühîd*, 1/177.

¹²⁸ Bakara, 2/28.

¹²⁹ Sâlih, *el-İ'rabü'l-Mufassal*, 1/38.; el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, 1/238.

¹³⁰ Bakara, 2/34.

¹³¹ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/51.; Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/ 90.

¹³² el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/51.

¹³³ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/51.; Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/ 90.

¹³⁴ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/51.

{وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَّا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ} ¹³⁵

“Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaât kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez; onlara asla yardım da yapılmaz.”

(شفاعة) kelimesi meful¹³⁶ olarak veya (ولا يقبل منها شفاعة) cümlesi hâl¹³⁷ olarak değerlendirilmiştir. Meşhur olmayan bir görüşe göre cümle لا يقبل منها شفاعة şeklinde. Buradaki fiilin sahibi Allah Teâlâ'dır. Dolayısıyla شفاعة kelimesi mef'ûl olarak i'râb edilmiştir.¹³⁸

{وَأِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يَدَّبْحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِّنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ} ¹³⁹

“Hatırlayın ki sizi Firavun'un adamlarından kurtardık. Onlar size işkencenin en kötüsünü revâ görüyorlar, erkek çocuklarınızı boğazlıyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bu size reva görülenlerde rabbinizden büyük bir imtihan vardı.”

(يسومونكم) ifadesi آل kelimesinden hâldir.¹⁴⁰ Marife bir ismin durumunu belirttiği için hâl olarak değerlendirilmiştir. Firavun'un adamlarının inananlara azabın en kötüsünü reva görerek işkence yaptıkları anlatılmaktadır. Bu yoruma göre ayetin manası: “Onlar size işkencenin en kötüsünü revâ görerek erkek çocuklarınızı boğazlıyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı” şeklindedir.

(يدبحون) de aynı şekilde آل kelimesinden hâldir.¹⁴¹ Manası: "...erkek çocuklarınızı boğazlayarak, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı" şeklindedir. يدبحون ifadesi tefsir cümlesi olarak değerlendirilmiştir. Manası: “Onlar size işkencenin en kötüsünü revâ görüyorlar, erkek çocuklarınızı boğazlıyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı” şeklindedir. Azabın en kötüsünün nasıl olduğunu tefsir etmektedir. Tefsir cümlelerinin ise i'râb'tan mahalli yaktur.¹⁴²

¹³⁵ Bakara, 2/48.

¹³⁶ Sefâkûsî, *el-Mücîd*, 1/239.

¹³⁷ el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 1/287

¹³⁸ el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 1/25.

¹³⁹ Bakara, 2/49.

¹⁴⁰ Sefâkûsî, *el-Mücîd*, 1/242.

¹⁴¹ Ebü'l-Berekât el- Enbârî, *el-Beyân fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân*, thk. Tâhâ Abdülhamîd Tâhâ, (Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1980/1400), 1/81.; el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/61.; Sefâkûsî, *el-Mücîd*, 1/242.; Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufassal*, 1/60.

¹⁴² Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/102.

2.4. Şibh-i Cümle Olarak Gelenler

Arapçada bazı kaynaklarda cümleler isim, fiil, zarfiyye ve şart cümleleri şeklinde ele alınmıştır. Zarfiyye cümlesi ile şibh cümle kastedilmiştir.¹⁴³ Şibh cümle, "harf-i cer ve mecrûru ile zarfa" denilmektedir.¹⁴⁴ Aşağıdaki örneklerde hâl olarak i'râb edilen cümleler şibh cümle olarak gelmiştir.

{ اللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهٖمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ }¹⁴⁵

“Asıl onlarla alay eden ve azıp saparak dolaşmalarına izin veren Allah'tır.”

(فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ) ifadesi hâl'dir.¹⁴⁶ يَمُدُّهُمْ fiilindeki هم zamirinden hâl olarak i'râb edilmiştir.¹⁴⁷ Ayetin manası: “Taşkınlıkları içerisinde serserice dolaşmalarına mühlet verir” şeklindedir.

{ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ }¹⁴⁸

“Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır; gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır; artık siz de bile bile O'na eş ve ortaklar koşmayın.”

(من الثمرات) kelimesi mef'ûl¹⁴⁹ veya hâl¹⁵⁰ olarak değerlendirilmektedir. Buradaki من hâl konumunda kullanılmış olabilir. Buna göre manası: “meyveden oluşan bir rızık olarak” şeklindedir.¹⁵¹ Meful olarak değerlendirildiğinde ayetin manası: “...o yağmurla meyveler yetiştirir. Sizi rızıklandırır” şeklindedir.

{ وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّن دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ مُصَادِقِينَ }¹⁵²

“Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!”

(من مثله) ifadesi hâl'dir.¹⁵³ من مثله ifadesindeki zamir ya ayetteki “indirdiğimiz” diye buyrulan Kur'an Kerîm'e ya da “kulumuz” ifadesine dönmektedir. Kur'an'a dönerse bu ifade سُورَةٌ

¹⁴³İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*, nşr. Seyyid Ahmed Abdulcevvâd Abdulganî, (Kahire:el-Mektebetu't-Tevfikiyye, tsz.), s.171.

¹⁴⁴İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, nşr. Muhyiddîn Abdulhamîd, (Beyrut: İhyâud-Turâsî'l-'Arabî, tsz.), s.155.

¹⁴⁵ Bakara, 2/15.

¹⁴⁶ Nehhâs, *i'râbü'l-Kur'ân*, 1/192.; Sefâkûsî, *el-Mücîd*, 1/121.

¹⁴⁷ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/31.

¹⁴⁸ Bakara, 2/22.

¹⁴⁹ el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 1/ 245.

¹⁵⁰ Sefâkûsî, *el-Mücîd*, 1/151.

¹⁵¹ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/39.

¹⁵² Bakara, 2/23.

¹⁵³ Sefâkûsî, *el-Mücîd*, 1/157.

kelimesinin mahzûf sıfatına müteallak olur. “Kulumuz” ifadesine dönerse فَأَتُوا fiiline müteallak olur.¹⁵⁴ Bu sebeple hâl olarak değerlendirilmiştir. Zamir Kur'an'a râcî ise anlam şöyle olur: “Öyleyse siz de Kur'an'ın içinde bulunan nehye ve emre, vaade ve tehdite, müjde ve ikaza, hükme ve örneklere benzer şekilde bir sûre indirin.”

Zamir, عَبَدْنَا kelimesine râcî ise anlam şöyle olur: “Öyleyse siz de doğuştan okuma yazması olmayan (ümme) olan resulümüze benzer birinden bir sûre getirin.”

(مِنْ دُونِ اللَّهِ) ifadesi hâl'dir.¹⁵⁵ Ebü'l-Bekâ من دون الله cümlesini شهدائكم kelimesinden hâl olarak kabul etmektedir. Buradaki âmil silinmiştir. Takdiri ve anlamı: “Allah'tan veya Allah'ın yardımlarından uzak şahitlerinizi çağırın” şeklindedir.¹⁵⁶

{وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رُزِقُوا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَنْهَارٌ مُمْتَهِنَةٌ وَهُمْ فِيهَا حَالِدُونَ} ¹⁵⁷

“İman eden ve iyi işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver. Onlara cennetteki meyvelerden biri rızık olarak her sunulduğunda, “Bu daha önce de bize rızık olarak verilendir” derler. O kendilerine, benzer şekilde verilmiştir. Ayrıca orada kendileri için tertemiz eşler de vardır ve orada onlar sonsuza kadar kalıcıdır.”

(فيها) kelimesi hâl'dir.¹⁵⁸ Çünkü حَالِدُونَ kelimesine müteallaktır ve هُمْ kelimesindeki zamirden hâldir. “Onlar cennetin içindeyken sonsuz olarak” manasındadır.

{وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} ¹⁵⁹

“Hani rabbın meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah “Şüphesiz yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim” buyurdu.”

¹⁵⁴ Dervîş, *İrâbü'l-Kur'ân*, 1/57.

¹⁵⁵ Sefâkûsî, *el-Mücîd*, 1/157.; el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, 1/ 202.

¹⁵⁶ Ebü Hafs Ömer b. Ali ed-Dımaşki İbn Adil, *el-Lübab fî Ulumi'l-Kitâb*, thk: Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, 20 Cilt (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998/1419), 1/436.

¹⁵⁷ Bakara, 2/25.

¹⁵⁸ el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 1/ 253.

¹⁵⁹ Bakara, 2/30.

(بِحَمْدِكَ) kelimesi hâl'dir.¹⁶⁰ بَاء (الباء) ifadesi de hâl olarak değerlendirilmiştir.¹⁶¹ Bu cümle "seni hamd ederek tesbih ediyoruz" demektir.¹⁶²

{قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعاً فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}¹⁶³

"Onlara şöyle dedik: "Oradan hepiniz inin! Benden size muhakkak bir rehber gelecektir." Kim benim gönderdiğim rehberine uyarırsa artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir."

(مَنِي) kelimesi hâl'dir.¹⁶⁴ Mevsufu olan هُدًى kelimesinden önce geldiği için hâl olarak değerlendirilmiştir.¹⁶⁵ Manası: "benim göndediğim" şeklindedir.

{وَأَنْتُمْ يَوْمًا لَا يُجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئاً وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ}¹⁶⁶

"Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaaf kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez; onlara asla yardım da yapılmaz."

(عَنْ نَفْسٍ) ifadesi hâl olarak değerlendirilmiştir.¹⁶⁷

Bu değerlendirmenin gerekçeleri şöyledir:

Elmalılı Hamdi Yazır bu kelimenin "kimse kimsenin yerine" anlamında olduğunu söyler ki, bu bir hâl anlamı taşımaktadır.¹⁶⁸

Ömer Nasuhi Bilmen, buradaki anlamın "Hiçbir şahıs hiçbir şahıstan dolayı hiçbir şey ödemez" şeklinde olduğunu söyler ki yine hâl anlamı vardır.¹⁶⁹

Hasan Basri Çantay da bu kelimeyi hâl manasında tercüme etmiştir.¹⁷⁰

Görüldüğü üzere, bu ayette bütün insanların kıyamet gününde kendi derdiyle meşgul olacağı bir hâl anlatılmaktadır.

¹⁶⁰ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/47.; Sâlih, *el-İ'rabü'l-Mufasssal*, 1/41.

¹⁶¹ el-Enbârî, *el-Beyân*, 1/71.; Sefâkûsî, *el-Mücîd*, 1/193.

¹⁶² el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 1/ 218.

¹⁶³ Bakara, 2/38.

¹⁶⁴ el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 1/ 277.

¹⁶⁵ el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 1/ 236.

¹⁶⁶ Bakara, 2/48.

¹⁶⁷ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, 1/336.

¹⁶⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/291.

¹⁶⁹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 1/49.

¹⁷⁰ Çantay, *Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*, 1/22.

{ وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ مَوَّاعِرْفَنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ }¹⁷¹

“Bir zamanlar biz sizin için denizi yarıdık, sizi kurtardık; Firavun’un adamlarını da gözünüzün önünde denizde boğduk.”

(بكم) kelimesi hâl¹⁷² veya (فرقنا بكم) ifadesi mef’ûlün bih¹⁷³ olarak i’râb edilmiştir.

Bu iki farklı yorum şu şekilde açıklanmaktadır:

Âyet-i kerîme بكم ملتصبا yani “siz içinde olduğunuz halde (sizinle iç içe geçmiş olarak) denizi yarıdık” manasındadır. (بكم) kelimesi mahzûf hâl olan ملتصبا kelimesine müteallik sayıldığı için hâl dir. Ayetin mânâsı: "Sizin içinde bulunduğunuz halde denizi yarıp..." şeklindedir. Bu ifade ile muhatapların içinde bulunduğu hâl tasvir edilmektedir.¹⁷⁴

Mef’ûlü bih olarak i’rab edildiğinde ayetin mânâsı: "Denizi sizin için yarıp..." şeklindedir.¹⁷⁵

Her iki yorumda da ayetin anlamında bir değişiklik olmamaktadır. Fakat bu ifadesinin hâl olarak i’rab edilmesi daha uygun görünmektedir. Çünkü burada muhatapların buldukları halden bahsedilmektedir.

Verilen örnek ayetlerde hâl konusu çeşitleri ile birlikte tasnif edilerek incelenmiştir. Hâl denilen bazı ifadeler kimi alimler tarafından farklı i’râb yorumlarının da yapılabildiği görülmüştür. Dolayısıyla ayet meallerinde görebildiğimiz farklı ifadelerin farklı i’râb yorumlarına matuf olabileceğini düşünmekteyiz. Zira i’râbın manaya etkisi vardır. Bu yönüyle de nahiv ilminde önemli bir yeri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra çalışmada yalnızca hâl olarak belirttiğimiz kelimelere ilave olarak incelediğimiz kaynaklarda başka i’râb yorumları görülmemiştir.

Sonuç

Günümüzde küresel bir dil olan Arapçanın İslamî araştırmalarda önemi çok büyüktür. Türklerde gerek el yazması gerekse basılı yüzlerce eser Arapça olarak yazılmıştır. Bu da ecdadımızın bu dile çok fazla ehemmiyet verdiğinin ispatı niteliğindedir. Bu eserler kültürümüzün bir parçası olarak bizlere miras kalmıştır.

İ’rab bilgisine Arapçayı tam olarak anlayabilmek için özellikle Arap olmayan toplumların ihtiyacı daha fazladır. Arapların da i’râb olmadan kültürlerinin sağlam kalması olası değildir.

¹⁷¹ Bakara, 2/50.

¹⁷² el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 1/ 289.; Sefâkûsî, *el-Mücîd*, 1/243.

¹⁷³ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/62.

¹⁷⁴ Dervîş, *İ’râbü'l-Kur’ân*, 1/101.

¹⁷⁵ Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 1/ 50

Arapçanın gramer yapısını öğrenmeden onu tam olarak bilmek mümkün olmayacaktır. İ'rab çalışmaları bu düşünceler ve gerçekler ışığında yapılmıştır.

Bakara sûresi ilk elli âyetinde hâl tanımı yapılan kelimelerin i'râblarını incelememizin amacı, hâl olarak i'râbı yapılan kelimeleri tesbit edip, hâl yanında yapılan farklı i'râb açıklamalarına değinmektir. İ'rabın tarihsel boyutu, önemi hususunda yapılan açıklamalar konunun ehemmiyetine işaret etmek içindir. Müslümanlar olarak kutsal kitabımızdaki mesajları doğru ve daha iyi anlayabilmek için i'râb çeşitliliğini bilmeye ihtiyacımız bulunmaktadır.

Özet olarak; i'râbın Arapça dil bilgisinde araştırılması gerekli önemli bir konu olduğu anlaşılmıştır. Bakara 1-50. âyetlerini incelediğimizde 28 ayette 53 kelimenin hâl olarak i'râb edildiği, Bakara 8, 15, 17, 19, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 34, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 48 ve 50. ayetlerde sadece hâl olarak irab edilen kelimelerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra 37 yerde hâl denilen kelime için aynı zamanda mübtedâ, haber, fâil, sıfat, atıf, mef'ûl, zarf gibi farklı i'râb değerlendirmelerinin de yapıldığı görülmüştür.

Çalışmada hâl konusu, çeşitleri belirtilerek incelenmiştir. Hâl, Bakara sûresi 3, 25, 41. ayetlerde ism-i fâil, Bakara 29, 38. ayetlerde ism-i mef'ûl, Bakara 2, 22, 26, 35. ayetlerde câmid isim, Bakara 7, 8, 18, 22, 25, 30, 36, 39, 42, 44, 45, 50. ayetlerde isim cümlesi, Bakara 2, 9, 15, 17, 19, 24, 28, 34, 48, 49. ayetlerde fiil cümlesi, Bakara 15, 22, 23, 25, 30, 38, 48, 50. ayetlerde şibh-i cümle olarak gelmiştir.

Hâlin farklı değerlendirmelerinin manaya yansıdığı görülmüştür. Örneğin Bakara 22. Ayette

{ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ }

“Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır; gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır; artık siz de bile bile O'na eş ve ortaklar koşmayın.” buyrulmaktadır. (من الثمرات) kelimesi mef'ûl¹⁷⁶ veya hâl¹⁷⁷ olarak değerlendirilmektedir. Buradaki من hâl konumunda kullanılmış olabilir. Buna göre manası: “meyveden oluşan bir rızık olarak” şeklindedir.¹⁷⁸ Meful olarak değerlendirildiğinde ayetin manası: “...o yağmurla meyveler yetiştirir. Sizi rızıklandırır” şeklindedir.

¹⁷⁶ el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 1/ 245.

¹⁷⁷ Sefâkûsî, *el-Mücîd*, 1/151.

¹⁷⁸ el-Ukberî, *et-Tibyân*, 1/39.

Kaynakça | References

- Abdüllatif, Muhammed Hamâse. *el- 'Alâmâtu'l- İ'râbiyye fi'l- Cümle beyne'l- Kadîm ve'l- Hadîs*. Kahire: Dâru'l- Fikr, trs.
- Allûş, Cemil. *el- İ'râb ve'l- Bina Dirâse fi Nazariyyeti'n- Nahvi'l- Arabî*. Beyrut: el- Müessesetu'l- Camiyye li'd- Dirâsât, 1417/ 1997.
- Arvasi, Bünyamin. "Arap Dilinde Hâl ve Me'ûlü Bih Üzerine Bir İnceleme ve Mukâyese". *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* (2022), 80-90.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Nesa Yayınevi, trs..
- Birişik, Abdülhamit. "İ'râbü'l-Kur'ân". *Tükiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/376- 379, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Civelek, Yakup. *Arap Dilinde İ'râb Olgusu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. 3 Cilt. İstanbul: 1958, 1/15.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Nahiv*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Derviş, Muhyiddin. *İ'râbü'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve Beyânüh*. 9 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Yemâme ve Dâru İbn Kesîr, 1430/1999.
- Ebû Ubeyye, Muhammed Fehîm, *Mu'cemü'l-İ'râbi elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. thk. Muhammed Seyyid Tântavî, Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1415/1995.
- el-Çârperdi, Ebû'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf. *Şerhu'l-Muğni fi'n-Nahv*. Midyat: Dâru Nuru's-Sabâh, 2008.
- el-Enbârî, Ebû'l-Berekât. *el-Beyân fi Garibi İ'râbi'l-Kur'ân*. thk. Tâhâ Abdülhamîd Tâhâ. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1980/1400.
- el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib İbn 'Atiyye. *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüssâfi Muhammed. 10 Cilt. Beyrut:Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- el-Hanefi, Muhammed b. Bir Ali el-Berkûvî. *İmtihanu'l-Ezkiya ve mea Haşiyetü Atahli*. thk. Yesâr Yâsâr el-Habîb. Lübnan: Dâru Tahkîki'l-Kitâb, 2021.
- el-Hemedânî, Hüseyin b. Ebû Yûsuf Münteceb b. Ebi'l-İz Müntecebüddin. *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'ânî'l-Mecîd*. thk. Fehmi Hasan Nimr, Fuad Ali Muhaymer. 4 Cilt. Katar: Dârü's-Sekâfe, 1411/1991.
- el-Hemedânî, Hüseyin b. Ebû Yûsuf Münteceb b. Ebi'l-İz Müntecebüddin. *el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'ânî'l-Mecîd*. thk. Fehmi Hasan Nimr, Fuad Ali Muhaymer. 4 Cilt. Katar: Dârü's-Sekâfe, 1411/1991.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ebû İshâk İbrahim. 24 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1996.
- el-Ukberî, Ebû'l-Beka Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah. *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 2 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Cîl, 1407/1987.
- en-Nahhâs, Ebu Ca'fer. *İ'râbü'l-Kur'ân*. thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l- Nahdiyyeti'l- Arabiyye, 1405/1985.
- en-Nisâbü'rî , Ebû Abdillâh İbnü'l-Beyyi Muhammed Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn = el-Müstedrek 'ale's-Şeyhayn*. thk. Hamdî ed- Demirdâş Muhammed. 11 Cilt. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1420/2000.
- er-Râzî, Fahrreddîn. *Mefâtihu'l-Çayb*.32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 1420.
- es-Salih, Subhi. *Mebahis fi ulumi'l-Kur'ân*. Beyrut : Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1985.

- es-Suyûtî, Celâlüddîn. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem, 9 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/ 1985.
- ez-Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım. *el-Îzâh fi 'İleli'n-Nahv*. thk. Mâzin el-Mübârek. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1413/1986.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l- Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki't-Tenzil ve 'Uyûnü'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vil = el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûnü'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vil*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1983.
- ez-Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Şam: Matbaa İsâ b. Bâbî el- Halebî, 1451.
- Ferrûh, Ömer - Hâlidî, Mustafa. *et-Tebşîr ve'l-İsti'mâr fi'l-Bilâdi'l-'Arabiyye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1383/1964.
- Halebî, Ahmed b. Yûsuf es-Semîn. *ed-Dürrü'l-Masûn fi Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1406/1986.
- Hassân, Temmâm. *el-Lugatü'l-'Arabiyye: Mâ'nâhâ ve Mebnâhâ*, 'Âlemü'l-Kütüb. Kahire: 1429/2009.
- İbn Adil, Ebü Hafs Ömer b. Ali ed- Dimaşki. *el-Lübab fi Ulumi'l-Kitâb*, thk: Adil Ahmed Abdülmevcud. Ali Muhammed Muavvaz. 20 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998/1419.
- İbn Akîl. *Şerhu İbn Akîl*. nşr: Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrut: İhyâud-Turâsi'l-'Arabî, tsz.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman b. Cinni el-Mevsili. *el-Hasâ'is*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, tsz.
- İbn Ya'îş. *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*. nşr: Seyyid Ahmed Abdulcevâd Abdulganî. Kahire: el-Mektebetu't-Tevfikkiyye, tsz.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. nşr. Emîn Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed es-Sâdik el-Ubeydî. 19 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1424/1997.
- Kaya, Mehmet. "Farklı İ'râb Değerlendirmelerinin Tefsire Etkisi". *Hitit Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* 13/ 25 (2014), 175-205.
- Molla Câmi, Nureddin Abdurrahman el- Câmî. *el-Fevâidü'z- Ziyâiyye*. İstanbul: Sistem Matbaacılık, 2018.
- Nesefî, Ebü'l-Berekat Hafizüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Tefsirü'n-Nesefî = Medârikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil*. thk: Yusuf Ali Büdeyvi. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l Kalem, 1429/2008.
- Sâlih, Behcet Abdülvâhid. *el-İ'rabü'l-Mufasssal li- Kitâbi'llâhi'l-Mürettel*. 12 Cilt. Amman: Dârü'l-Fikr, 1413/1913.
- Sefâkusî, Ebü İshak Burhâneddin İbrâhim b. Muhammed b.İbrâhim. *el-Müccid fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecid*. thk. Mûsâ Muhammed Zenîn. Trablus: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1401/1992.
- Sibeveyhi, Ebü Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi. *Kitâbu Sibeveyhi*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1403/1983.
- Temel, Ali. "Nahhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân'ında Lahn Tartışmalarına Konu Olan Kırâatlerin Değerlendirilmesi". *Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* 15/1 (2015), 77-105.
- Tevhîdî, Ebü Hayyan. *el-Basâir ve'z- Zahâ'ir*. thk. Ahmet Emin es- Seydi Ahmet es- Sakr. Kahire: Matbaatu Te'lif, 1953.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. İsmail Karaçam. 6 Cilt. (İstanbul: Zehraveyn, 1992).
- Yılmaz, Sezer; Ceylan, Senem. "Türkiye'de Yükseköğrenim Gören Arap Öğrencilerin Dil Sorunları ve Bu Sorunlara Yönelik Çözüm Önerileri". *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 31, (Aralık 2022), 402-412.
- Zeccâc, Ebü İshak İbrâhim b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbühâ*. Şerh ve Tahkik Abdülcelîl Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zekeriyâ el- Ensârî, Ebü Yahyâ Zeynüddin Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed. *İ'rabü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Dîniyye, 1430/2009.